

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ПЕРЕБІГ ОКУПАЦІЇ ХЕРСОНУ (01.03 – 11.11.2022) У ВИМІРІ
ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОТРИМАНИХ
ДАНИХ У ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу, 07-441 групи
Спеціальності 014.03
Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (історія)»
Деркаченко Віра Олегівна

Керівник

кандидатка історичних наук,
доцентка Михайленко Г. М.

Рецензент

Стельмах А. К.
вчитель історії та
громадянської освіти
Військово-морського ліцею
імені віце-адмірала Володимира
Безкоровайного, м. Одеса

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВА РОЗРОБКА ТЕМИ ОКУПАЦІЇ ХЕРСОНА У 2022 РОЦІ.....	5
РОЗДІЛ II. ОКУПАЦІЯ ХЕРСОНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СПОГАДІВ МЕШКАНЦІВ МІСТА.....	8
РОЗДІЛ III. ОКУПАЦІЯ ХЕРСОНА ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ	28
3.1. Висвітлення теми російсько-української війни у шкільних програмах та підручниках з історії	28
3.2. Особливості презентації теми "Окупація Херсону у 2022 р. російськими військами" на уроках історії	31
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	36
ДОДАТКИ	39
ДОДАТОК А	39

ВСТУП

Актуальність обраної теми полягає у переосмисленні значення Півдня України в сучасному житті держави та в умовах повномасштабної війни росії проти України. В цих умовах важливим є усвідомлення еволюції у вивченні та розумінні новітньої історії України. Розуміння ходу сучасної широкомасштабної російсько-української війни та окупації на прикладі Херсона у 2022 р. – є однією з частин всієї новітньої історії.

Об'єктом роботи є сучасна російсько-українська війна.

Предмет дослідження: Повсякденне життя жителів міста під час окупації Херсона російськими військами протягом 1.03. – 11.11.2022

Мета дослідження полягає у розкритті викликів та проблем повсякденного життя херсонців, які постали перед населенням в окупації.

Окреслена мета вимагає розв'язання таких дослідницьких **завдань:**

- охарактеризувати історіографію питання окупації Херсона у 2022 р.;
- визначити основні зміни та виклики в житті херсонців під час окупації;
- унаочнити окупаційний досвід херсонців за допомогою інтерв'ю з мешканцями Херсона;
- проаналізувати шкільну програму та підручники з історії України стосовно презентації матеріалів щодо російсько-української війни та визначити особливості представлення історії окупації Херсона на уроках історії в школі.

Методи дослідження. Основні методи дослідження базуються на усній історії та спостереженні: збір та аналіз інтерв'ю з людьми, що пережили окупацію в місті Херсоні. Також використовуються загальноісторичні методи. Перший – історико-генетичний, що допомагає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін реальності; він дозволяє показати причинно-наслідковий рух явищ і подій. Другий метод – історико-типологічний, що

використовується для порядкування і узагальнення історичних фактів, що наводяться в дослідженні.

Хронологічні межі роботи визначаються датами, що вважаються початком та завершенням окупації Херсона під час повномасштабної російсько-української війни: 1 березня – 11 листопада 2022 р. Нижня межа це день, коли російські війська безпосередньо увійшли до міста. Верхня межа – 11 листопада – день звільнення Херсона від присутності російських військ, входження до міста українських збройних сил. У роботі також наводиться інформація доокупаційного періоду – з 24 лютого до 28 лютого 2022 р.

Географічні межі курсової роботи визначаються кордонами Херсонської територіальної громади.

РОЗДІЛ І.

НАУКОВА РОЗРОБКА ТЕМИ ОКУПАЦІЇ ХЕРСОНА У 2022 РОЦІ

Сучасна історія або новітня історія (XXI ст.) – це період, коли учасники минулих подій є активними дійовими особами і сьогодні. Події мають безпосередні наслідки, які мають відлуння і сьогодні. Історики самі можуть бути учасниками подій, а виклад історичного минулого необхідно подати об'єктивно, проаналізувати без симпатій та антипатій.

Цей період історії незалежної України був насичений подіями: майдан 2014 року, окупація Криму, війна на Донбасі, а зараз – повномасштабна війна, що триває з 24 лютого 2022 року.

Дослідження, присвячені темі роботи, можна розділити на дві групи. Перша – роботи, написані істориками про події та життя в окупованому місті на основі їх власних спостережень. Слід зазначити, що робіт присвячених цим подіям ще небагато. Це статті таких дослідників: С. Водотики, Є. Сінкевича, О. Черемісіна та Г. Михайленко.

У своїй статті «Місто, яке не боялось: Херсон у перші місяці російської окупації» Сергій Григорович Водотика, доктор історичних наук та професор Херсонського державного університету, описує три місяці свого перебування в окупованому місті. Сергій Григорович вів нотатки, в яких записував свої спостереження та аналіз, щодо зміни та трансформації життя в місті [3].

Інтерв'ю з Сінкевичем Євгеном Григоровичем було присвячено його власному досвіду життя в окупованому Херсоні. Воно подано в статті «Відчуття, коли твоє місто стало для тебе чужим, напевно, було найгіршим із відчуттів»: спогади (не)звичайного професора про окупацію Херсона». Історик ділиться спогадами про порятунок родини від голоду і можливих тортур, допомогу колишнім бійцям АТО в умовах переслідування окупаційними військами, пошук нових стратегій виживання та надійних місць схову державних символів України, подяк і нагород, особливості конспірації

в оточенні загарбників, виїзд з окупованого міста та волонтерську діяльність [20].

Ще одна стаття присвячена окупації Херсона – спільна праця Черемісіна Олександра Вікторовича та Михайленко Галини Миколаївни «Урбаністичні виміри окупаційної дійсності: херсонський досвід повсякденного портретування». Своєю метою вони ставлять вивчити особливості окупації Херсона під час повномасштабної війни з березня по листопад 2022 року. Робота написана на основі власних спостережень та пережитих подій. У роботі, автори створили власну періодизацію окупації Херсона, яка покладається на перебіг подій в окупованому місті [23].

У статті «Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. в усно-історичних свідченнях» Черемісін О. В. головним завданням перед собою ставить розкриття особливостей організації побутових умов життя в міському просторі в межах «херсонської моделі окупації» і представлення погляду зсередини на ті процеси, які відбувались протягом тимчасової окупації міста. Головне джерело дослідження – це задокументовані розповіді херсонців [24].

У своїй книзі «Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році» Черемісін О. В. презентував усні історії самовидців окупації Херсона у 2022 році. Усно-історичні свідчення реконструюють минулий час в усій своїй репрезентативності, ураховуючи й ті моменти, які слабо задокументовані, не потрапили в об'єктиві відеокамер і не збереглися на фотографіях [25].

Друга група – це роботи науковців з інших наукових сфер, наприклад соціологів, географів тощо. Зокрема, доцільно відмітити дослідження Д. Мальчикової та І. Пилипенко, О. Зубченко.

Важливою є розвідка Д. Мальчикової та І. Пилипенко «Окупаційний урбіцид: міський досвід і повсякденні практики населення (приклад Херсона, Україна)», в якій вони порушили такі питання: 1) мілітаризація міського простору та порушення прав людини; 2) відсутність доставки гуманітарних

вантажів, припинення діяльності місцевого бізнесу, банківської системи і введення в обіг російського рубля; 3) ліквідація систем доступу до українського зв'язку і ЗМІ, окупація інформаційного простору і трансформація міської ідентичності; 4) масовий виїзд населення з окупованого міста [11].

Статтю «Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект», присвячену аналізу проявів колабораціонізму на територіях Запорізької та Херсонської областей, видав О. Зубченко [9].

Отже, питання перебігу окупації Херсона у 2022 році вже активно вивчається. Ця тема розглядається як істориками, так і науковцями інших сфер, що допомагає краще аналізувати та всебічно оцінити ситуацію, обставини та дії херсонців під час окупації. Вже є декілька робіт, написаних херсонськими істориками-науковцями і активно використовують методи усної історії, тобто свідчення очевидців. В цих статтях вони охоплюють усі можливі сфери життя звичайних херсонців та розкривають важкі питання, що постали перед звичайними жителями.

РОЗДІЛ II.

ОКУПАЦІЯ ХЕРСОНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СПОГАДІВ МЕШКАНЦІВ МІСТА

Окупація міста Херсон тривала з 1 березня до 11 листопада 2022 р. Період у 8 місяці 10 днів – тривалий час, що, звичайно, супроводжувався різними процесами. Для їх розуміння доцільно звернутися до періодизації, запропонованої О. В. Черемісіним та Г.М. Михайленко у статті «Урбаністичні виміри окупаційної дійсності: херсонський досвід повсякденного портретування» [23]. Зокрема, виділено три основні періоди окупації:

1-ий період активної фази окупації – трансформаційний: березень – кінець травня 2022 р.;

2-ий період – інтеграційний: кінець травня – кінець вересня 2022 р.;

3-ий період – реструктуризаційний: кінець вересня – початок листопада 2022 р.

Говорячи про початок російсько-української війни в цілому та окупацію Херсона зокрема, варто відзначити настрої людей напередодні цих подій: чи очікували війну? чи слідкували за новинами? Які були думки щодо можливого розвитку подій навколо україно-російських відносин?

У своєму інтерв'ю, Галина Михайленко – історикиня, кандидатка історичних наук та доцентка кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету, сказала так: «Ну власне, незважаючи на те, що я історик і пам'ятаються всі ці численні спроби Росії захопити, утримати українські території, але все ж таки не вірилося в те, що такий буде повномасштабний наступ» [12].

Ще один херсонець, Деркаченко Олег Анатолійович – викладач у вищому навчальному закладі, сказав так: «Я дійсно слідкував за подіями. Думаю, неможливо було це не робити, особливо з 2014 року, після захоплення московитами Криму та частини Донбасу. Ментальність людей змінилася і вони почали принаймні цікавитися новинами. Ну, а я дивився новини як

батько, як священник, як людина наукової сфери. Мені треба було давати відповіді людям на чисельні запитання про те, що відбувається. Тоді, перед війною, моя позиція була дуже близько до офіційної: наша влада робила заяви, що оця «гра м'язами» московницька – це гра на публіку, для того, щоб просто залякати Україну. Я до останнього казав людям, що не вірю у те, що московити підуть на відверте вторгнення, на відкриту війну. І для мене це було дуже несподівано» [7].

Отже, значна частина українців не очікувала нападу, хоча історія показувала і не раз, що це можливо. Було декілька причин, що вплинули на очікування людей:

- інформаційна необізнаність: невелика кількість херсонців постійно переглядали новини та політичну аналітику;
- надія, що всі прогнози не справдяться: що росіяни (прості мешканці) не захотять воювати, починати криваву війну.

24 лютого 2022 року – перший день війни. День, коли життя усіх українців змінилося на «до» та «після». Він пройшов у сум'ятті для більшості українців, але події і відчуття цього дня на завжди закарбувалися в пам'яті людей. Це був четвер: хтось йшов на роботу, хтось на навчання, хтось збирався в подорож, а хтось взагалі не був в рідному місті. Українці жили простим життям і думки не мали нападати на когось. Ось як цей день згадують херсонці:

Галина Михайленко: «Про початок війни дізналася зі шкільної групи у вайбері (син вчиться в школі), бо батьки почали писати: «Залишаємося вдома, залишаємося вдома!» Почали дивитися, що сталося, чому раптом залишаємося вдома: чи щось у школі трапилося, чи ще щось відбулося? І тоді вже побачили повідомлення про нічні обстріли. Звичайно, що перша реакція – це була розгубленість і нерозуміння як це все може бути і яких обсягів досягне цей наступ» [12].

Олександр Омельчук пише так: «Перший день. Ранок. Дзвінок старшої доньки про те, що почалася війна. Невіра в те, що це сталося. Порівняння з

тим, як це було у 1941 році. Таке було порівняння. Не хотілося сприймати цю звістку, але все змінилося за короткий час» [16].

Ось як цей день згадує Клімошенко Надія: «Я дуже добре пам'ятаю перший день. В цей день, я разом зі старшим братом були в Одесі (в гостях у сестер). Коли вранці, мабуть, ще не було шостої години ранку, мені почав телефонувати зять з Херсону. Я не розуміла: чому він так рано дзвонить? А він сказав мені: Ви знаєте, що почалася війна? Спочатку не могла в це повірити, я не усвідомлювала цієї новини» [10].

Деркаченко Олег Анатолійович, що живе в Кіндійці (пригород Херсона), всього в кілометрі від антонівського мосту, так згадує події першого дня: «Я викладач у вищому навчальному закладі. В цей день, зранку, я мав викладати, тому піднявся раніше і готувався до пари. Раптово мені зателефонували студенти, запитуючи чи будуть у нас заняття, адже почалася війна і тоді вже відбулися обстріли Борисполя» [7].

У пам'яті Анни Павлюк, що мешкає в Антонівці, на все життя закарбувалися події першого дня: «Перший день війни, я дуже гарно пам'ятаю. Наша родина рано прокидається. Я прокинулася десь о 4:30, напевно, було якесь передчуття. Вийшла на вулицю і почула те, що почули всі українців: дуже потужні вибухи. Коли я зайшла до хати, то побачила, що у мене пропущений дзвінок від сусідки. Я відразу зрозуміла, що відбувається, бо сім'я сусідки – родина військових, її син перебував на службі на початок війни. Я передзвонила і перші слова сусідки були: «Хапай дітей та документи і тікай – почалася війна!» [17].

25 та 26 лютого відбувалися важкі бої на Антонівському мості. Це були страшні події: багато наших військових віддали життя, захищаючи Херсон. У ці дні, як і пізніше, херсонці виявляли патріотизм у формі волонтерства. Коли до лікарень стали привозити поранених військових, в телеграм-чатах почали писати і просити допомоги: були потрібні одяг та ліки для військових.

Надія Клімошенко розповідає про це: «Коли дізналася про потреби військових, одразу зібрали з братами все, що могли з одягу і ліків. Ми привезли

це до лікарні. Там було так багато людей, які намагалися допомогти, що у мене сльози на очах виступили. Які ж усі українці сильні разом» [10].

З початку березня по кінець травня став часом змін в житті людей. У перші дні війни (ще до окупації), херсонці масово скуповували продукти (не тільки першої необхідності, а й все, що просто було на полицях), багато з них боялось голоду. Отже, коли почалася окупація як в багатьох супермаркетах, так і в маленьких магазинах не залишилося української продукції, і багато з них закрилися аж до звільнення міста. Ринки в місті також деякий час не функціонували, адже обстановка була незрозумілою. На той час, коли знову почали діяти ринки і магазини, ціни були в два чи в три рази вищі від довоєнних на життєво-необхідні товари. Не менш важким було становище з ліками в місті та області. Всі якісні українські та імпортні ліки швидко скупили і настав дефіцит деяких препаратів від рідкісних чи важких хвороб: від цукрового діабету, від хвороби Паркінсона та багатьох інших.

Анна Павлюк згадує про продуктовий ажіотаж: «О сьомій ранку, біля магазину в Антонівці, вже стояла здоровенна черга. Люди згрібали усе з полиць. Ми також пішли закупити води та найнеобхідніші продукти... 26 лютого, коли ми приїхали в місто і пішли в магазин, то побачили, що там творилося теж саме, що в Антонівці 24 лютого. Люди скуповували продукти, тягли ті корзини, щось нагрібали...» [17].

Ширко Наталя Петрівна згадує про ці обставини так: «Побут в окупації був дуже складний. Чому? Тому що, тільки окупанти зайшли в місто, у нас закрилися всі крамниці, перестали функціонувати базари і наступив складний період з продуктами. Ніде нічого не можна було купити. Це тривало десь більше місяця. Вперше, коли відкрилися базари, коли дозволили людям вийти на базари, то перші спекулянти, які прагнули заробити побільше – продавали продукти харчування втри дорого: картопля була 50 грн/кг, цукор – 120 грн/кг, рис – 100 грн/кг» [26].

Шпак Олексій каже про ситуацію з продуктами так: «Спочатку були українські продукти, вивозили усе що лишилося на складах. А потім наші

скінчилися і вони лишили лише логістику на Крим. З Криму привозили продукти самої нижчої якості (саме дешево) і продавали з великою націнкою. А купувати доводилося тому що альтернативи на той час вже не було» [27].

Вікторія приводить приклади з цінами на продукти: «Харчі купували на початку із старих запасів українське. Ціни вирости шалено цукор, який коштував 20 грн, досягнув 100-120 грн, інші харчі також стали значно дорожче. Коли почали завозити російське з Криму ціни трішки знизилась, стали більш доступними» [1].

Клімошенко Надія, описуючи ситуацію з продуктами каже, що їй згадалися роки радянського союзу: «Згодом все пропало, магазини пусті. Я згадала радянський союз, який я трохи застала, і я пам'ятаю ці пусті полиці на яких пірамідками були складені консерви. Вже під час окупації, ми проходили пів пустого магазину, щоб десь у кінці взяти буханку хліба, якщо вона ще є. Один час до міста фермери стали привозити молочку, теж з окупованих територій. Так як не було можливості десь переробляти молоко, його привозили у величезних бідонах і підключали у пивних магазинах. Замість крафтового пива у нас продавалося молоко. Один час взагалі нічого не було, а потім люди стали їздити і привозити продукти з Криму. Звідти до нас приходили російські продукти. Потрохи стали з'являтися російські ліки, але це була зовсім не та якість, до якої ми звикли. Якщо це були ліки – треба було пити дві пігулки замість однієї, щоб дія її була як від нашої однієї. Люди ганялися за українською продукцією. Було багато груп волонтерів, які намагалися привозити українські ліки» [10].

Новицька Катерина Степанівна дуже боляче згадує пережиту продуктову кризу в той момент: «Я читала багато книжок і бачила фільми про голод. Зі мною, на початку війни, жили невістка з дітьми, то було страшно за них – боялася, щоб вони не голодали. Тому приходилося стояти в чергах в магазини: приходили дуже рано, було холодно (був березень, а у нас в цей час ще прохолодно), замерзали. В магазинах брали те, що було: і муку, будь-які крупи, цукор, тому що ми не знали, що нас чекає попереду, а щоб голодували

внуки я сильно боялася та переживала. З ліками теж була проблема. Ліки у мене були в запасі, але вже влітку закінчилися необхідні препарати і я купила російські ліки. А вони були не такі як наші: я пила ту саму дозировку, що і в наших українських, і у мене піднявся високий тиск 240/120! Я навіть сама рухатися не могла. Скоря забрала мене до лікарні. Мене прокапали і, слава Богу, підняли на ноги» [15].

Завжди було відомо: якщо хочеш залякати та поневолити народ – обмеж їх переміщення та позбав можливості отримувати правдиву інформацію, тобто розуміти, що відбувається. Так поступили і московські окупанти: виключили українське радіо та телебачення, послали російську пропаганду у ЗМІ, встановили велику кількість блокпостів (постійних і мобільних). Окупанти захопили телевежу 5 березня і намагались переключити обладнання мобільних операторів на російські мережі. Захопивши телевежу і відключивши українські канали, окупанти планували нав'язати мешканцям Херсона думку про «звільнення російських мешканців від українських бандерівців».

Деркаченко Анатолій так згадує ситуацію зі зв'язком: «Український зв'язок, на скільки я пам'ятаю, тримався ще майже місяць. Певний час пробивався зв'язок провайдера «вадафон» і це було уривками та з перебоями. Щоб зі свого району міста зловити мобільний зв'язок – треба було підніматися на дах. Найдовше він протримався на Забалці (Корабельний район)» [6].

Постійні блокпости знаходилися на певному місці і не змінювали своєї локації, наприклад: на в'їзді до міста, під Антонівським мостом та на в'їзді до мікрорайона Острів. Мобільні, в свою чергу, були непостійними, змінювали місцезнаходження і більшою частиною були поставлені на головних вулицях міста: Перекопській, Ушакова та ін. Проходячи їх, люди мали надати окупантам документи, що посвідчували особу – паспорт, водійське посвідчення. Крім документів могли дивитися телефон, робити обшук машини. Для людей, проходження блокпосту було випробуванням і жахіттям, адже не можна було уявити чим це закінчиться: були випадки, коли просто за

якесь фото чи повідомлення, що не сподобалися окупанту, людину могли забрати на «підвал». Все, що відбувалося на блокпосту, залежало від настрою окупантів.

Галина Петрівна розповідає про постійний блокпост, що знаходився перед в'їздом до Антонівки: «На блокпосту, коли ми проїжджали, у нас перевіряли документи – паспорт. Були окупанти ну прямо дуже кляті, з ДНР та ЛНР, не любили нас і казали: «У нас війна була і у вас буде. Чому ви будете жити краще ніж ми? Як це так вони живуть краще за нас?» Ось таке бувало, коли ми проходили через блокпости» [4].

Анна Павлюк кожен день проїжджала через блокпост. Вона описує пережиті події і почуття, які переповнюють її ще й зараз при згадці про це: «Мені часто доводилося проходити блокпости, адже я працювала і кожен день їздила в місто. Одного разу ми йшли пішки до Антонівки, перед нами проїхала маршрутка і окупанти її не затримали для того, щоб ми могли сісти. Я їх насварила і почала навчати, щоб вони виконували свої обов'язки, і в наступний час затримали для мене маршрутку. На наступний день ми знову йшли пішки. Я передавала деяку інформацію нашим військовим. Тому, коли побачила «урал», який їхав, сфотографувала його місцезнаходження. На блок пості мене майже ніколи не чіпали, бо жіночка з маленькими дітьми. Яку вона може нести небезпеку? І ось я іду з цими фотографіями в телефоні, дивлюсь росіяни перевірили маршрутку і на мене дивляться. І моє серце впало в п'яти: все зараз будуть мене допитувати, дивитися мій телефон. Йду і молюся. А виявилось, що окупанти типу винесли урок і притримали для мене маршрутку. Зараз це смішно згадувати, але тоді це було дуже страшно. Але знущання на блок постах були постійними: зупиняють автобус, всі чоловіки такого-то віку вийти. І людям приходилося виходити із забитої маршрутки, роздягнутися в дощ, а орки у них наколки перевіряють. І спробуй їм щось скажи» [17].

Володимир Зінчин декілька разів потрапляв на блокпости: «Я проходив через Антонівський блокпост. На посту стоїть людина з однією «ізвіліною», якесь чудне, з автоматом в руках і на обличчі написано «Я – господин». Досі

згадую, як вони заходять в маршрутку і тичуть пальцем в чоловіків, яким вже під шістдесят, і кажуть вийти. В ці моменти так хотілося забрати автомат у цих дітей в формі. Їх дивували наші паспорти. У мене id-картка. Ті що по молодше не знали, що з такими паспортами робити. Дивувалися і казали, що у нас тут все неправильно, навіть паспорти не такі як у нормальних людей. Були побоювання, коли проходив блокпост, адже у мене є татуювання у виді німецького військового зі зброєю. Взагалі це татуювання – підліткова дурість і вона не має відношення ні до нацизму, ні до війни. Я постійно ходив в футболці з довгими рукавами і обманював, якщо питали за наколки. Бо я уявляю, якщо для них «Тризуб» – це смертельний знак, то зрозуміло, що у мене були б великі проблеми» [8].

Отже, як видно з інтерв'ю людей, обмеження та поневолення українців почалися одразу після захоплення Херсона. Але український народ – незалежний і вільний. Тому на початку березня херсонці вийшли на мітинги проти окупації, проти поневолення, проти протиправного захоплення міста. Перший мітинг пройшов 5 березня 2022 року: херсонці вийшли з українськими прапорами проти озброєних російських військових на площу Свободи. Люди скандували: «Херсон – це Україна!», «Окупант – додому поки живий!» та «Україна – понад усе!».

Водотика Сергій Григорович у своїй статті так описує мітинги, в яких він приймав участь: «6 березня групи людей з українськими прапорами сконцентрувалася у центрі міста. Ми з дружиною теж пішли на антиросійський мітинг. На центральній площі зібрався величезний натовп протестувальників проти російської агресії. Люди скандували: «Херсон – це Україна!». Окупанти почали стріляти у повітря, але ніхто не розходився. За оцінками, зібралось 4-5 тис. людей. Російський агресор замість мітингу на свою підтримку отримав від херсонців мітинг за Україну. Мітинги проходили буквально кожного дня. Це зайвий раз підкреслювало національно-визвольний характер російсько-української війни з боку України. Проте, вже 8 березня загарбники стали хапати чоловіків і відправляти в СІЗО, який спеціально

звільнили від місцевих злочинців. За чутками, там було близько 400 людей. На третій тиждень окупації, 21-22 березня, мирні мітинги мешканців Херсона окупанти почали розганяти» [3].

Анна Павлюк, учасниця мітингу, в інтерв'ю пояснює, чому вона вирішила піти на мітинги: «Вперше я дізналася про мітинги, коли побачила об'явлення, що буде проходити мітинг проти орків. Спочатку я побоялася, бо у мене маленькі діти. Але після того як мені довелося поспілкуватися з окупантами, я вирішила, що буду робити все можливе, щоб окупація по швидше закінчилася. 13 березня, я зі своїми рідними пішла на мітинг. Це був найбільший мітинг, було дуже багато людей. Це була така атмосфера. Я не очікувала, що в Херсоні так багато людей, які не хочуть бути в росії. Адже чомусь завжди вважали, що Херсон – це проросійське місто. Але коли я побачила усіх сміливих, патріотичних людей, які з голими руками йшли на танки, на ту техніку, на тих озброєних солдатів. А солдати сиділи на своїх уралах і насміхалися і казали: «Кричить, кричить! Вам ще не довго кричати. Скоро прийдуть СОБР чи ФСБ і розженуть вас. Ми просто не маємо наказу. Як би нам дали наказ – ми вас усіх вже давно розстріляли б!» Мітинги продовжувалися протягом березня-квітня. Коли я останній раз була на мітингу, то я на власні очі бачила, як розганяли натовп сльозогільним газом і кийками. Люди почали розбігатися. Ми з найменшим синочком також були в тій колоні мітингуючих. Нам вдалося заховатися між будинками. І я бачила, що тих, хто не могли швидко тікати або не зорієнтувалися, починали сильно бити дубинками, заламувати, когось пакувати в автомобілі. Пізніше всіх найактивніших протестувальників намагалися виловити. Люди тікали хто як міг. Це було реально страшно. Ми тоді до кінця усвідомили, що ніякого «братського» народу не має, бо у них не має свободи» [17].

Деркаченко Олег, викладач ВНЗ і пастор церкви, так згадує мітинги: «В перші дні війни, коли я останній раз був на центральній площі Херсона. Я, як священник зібрав людей для молитви за Україну, за визволення, за перемогу в війні. Тоді ще в Херсоні не було російських військ в тій кількості як пізніше.

Ми останній раз зібралися десь 27-28 лютого. Після цього, коли на площі почалися масові протести, я в них участі не приймав. Я робив це свідомо, бо розумів, що як священник, якщо я намалююся під час протестів, то моя робота священника буде сильно ускладнена. Я не був там, але я вважаю, що люди, які туди виходили і відверто казали проте що росіяни – це окупанти, агресори і вороги України, що вони ніякі не «визволителі», то ці люди – для мене герої! Для нас, херсонців, всі ці мітинги були дуже важливими, бо таким чином ми побачили, що те, що ми залишилися в Херсоні, як в частині України, щоб підтримувати українців-херсонців, було не дарма і нам є кого піддержувати в цій нашій загальній боротьбі проти окупантів» [7].

Людам було важко усвідомити, що таке відбувається в їхньому рідному місті Херсоні, в їх незалежній державі Україні. Але це був тільки початок. Багато людей, що виходили на мітинги, сподівалися, що війна і окупація триватимуть кілька тижнів, але пройшло 8,5 місяців перш ніж ЗСУ вдалося звільнити, по-справжньому звільнити, втомлених і виснажених, але не переможених херсонців. За цей час багатьох протестувальників знайшли і ув'язнили, їх допитували та катували за проукраїнські погляди. Не всі люди багато знали про російські катівні, але чутки про це були і, як стало зрозуміло потім, вони виявилися правдою.

Ось що розповідає Клімошенко Надія про викрадення та катування цивільних громадян України: «Ми всі чули і знали про те, що коїться в місті, що орки можуть роботи з людьми. У квітні забрали мого сусіда з хати, просто з хати... і ще досі ми про нього нічого не знаємо. Жодного разу нам не вдалося щось про нього дізнатися: де він, що з ним відбувається, живий він чи ні... Нічого. І ми розуміли, про мітинги, що коли люди виходили, щоб виразити своє бачення, своє відношення до окупантів, то ми вже тоді підсвідомо розуміли, що окупанти не залишать наші протести без покарань. І вони почали розганяти мітинги. А потім арештовувати та викрадати людей, що приймали участь у протестах» [10].

Наталія Петрівна згадує про викрадення людей з жахом, адже у неї були знайомі, яких катували окупанти. Ось історія, яку вона розповідає: «Між людьми ходили слухи, і це не слухи, що вони викрадають людей, захоплюють людей і так сказати «опускають» у підвал, де допрошують, знущаються, б'ють. Інколи вони можуть випустити людей назад, а можуть і далі утримувати. Знаю приклад моєї доброї знайомої, яка працювала просто перукарем, але мала проукраїнські погляди. Її колега по роботі, напевно, була координатором росіян і здала колежанку. Вони приїхали, наділи маску на голову і забрали на підвал. Вони протримали її там три доби. Були допити, але обійшлося без побоїв. Через три дні відпустили додому, пообіцявши, що не будуть чіпати її сина. На другий день, вони прийшли і забрали її сина на підвал. Вони протримали його там більше місяця. Били його. Що вони хотіли добитися від хлопця, коли той ще був підлітком» [26].

Шпак Олексій наводить таку інформацію: «Про катівні знали. Знайомі, яких викрадали в катівні, є. Викрадали навіть жінок і могли там тримати місяць. Іноді знайомі, які жили поряд з катівнею, розповідали, що влітку (коли відчиняли вікна, бо було жарко) чули стони та крики людей» [27].

Не дивлячись на всі катування та приниження, люди продовжували боротьбу. Рух «Жовта стрічка», що діяв у Херсоні і зараз продовжує діяльність в Херсонській області, став одним з проявів протесту херсонців. Люди малювали український прапор усюди: на стінах, на заборах, на стовпах, навіть на деревах. Крім цього руху, херсонські партизани передавали інформацію про місцезнаходження російської техніки, особистого складу, окупаційної влади.

Анатолій Деркаченко розповідає про те, що певний час у нього була можливість допомагати нашим військовим: «Коли вже повністю окупували місто і наші військові відступили, наскільки міг передавав інформацію. Через одного знайомого, який був пов'язаний з цими структурами, або через бот передавав інформацію про переміщення російської техніки. Ми видивлялися на Антонівський міст, бо живемо недалеко від моста, і передавали дані про те,

що рухається по мосту, щоб наші військові були в курсі що, де і куди окупанти переміщуються» [6].

Анна Павлюк мала зв'язки з армією і активно всю окупацію передавала дані: «Я працювала в дуже зручному місці: в наш магазин приходили і шишки військові, і якісь типу журналісти. До речі, останні дуже любили патякати своїми язиками – вони в подробицях розповідали, хто де заселився, де знаходяться підрозділи чи техніка. Вони думали, що ми їх любимо і чекаємо, а ми всю їх інформацію передавали нашим. Так як мій чоловік служив в армії, я знала, кому можна передавати інформацію, яка дійсно потрібна, і щоб вона одразу, сьогодні, дійшла до наших військових. Перший раз, коли я передала дані, я робила це через надійного посередника, все звісно було зашифровано і ми розуміємо один одного з пів слова. Для безпеки, ми шифрувалися. Я передавала адресу, але завуальовано. Наприклад, можеш перевірити чи працює цей дитячий садок, за такою адресою? Бо наче туди діточок повели, а діти то якоїсь азіатської зовнішності. І тоді люди розуміли, що туди хтось заїхав. І що саме найгарніше, на ранок, в українських чатах, ми бачили, що туди був прильот, саме в той садочок і там були кадирівці. Я зрозуміла, що так можна працювати. Мене це надихнуло і далі допомагати ЗСУ!» [17].

Не менш важливим волонерством стала праця українських церков. Основним завданням пасторів і священників стала моральна, духовна та фізична підтримка людей. Проводити служіння стало важко та інколи небезпечно. ФСБ приходило у всі протестантські та православні церкви Херсона. Вони тиснули на священників і казали, що вони мають притримуватися нейтралітету, тобто просто нічого не казати за війну, проводити служіння російською мовою.

Деркаченко Олег, діючий священник протестантської церкви, розповідає про служіння під час окупації: «Волонерством ми займалися, практично, з самого початку окупації. Тоді було важко, поки не почали працювати магазини. Церкви України, що знаходилася на підконтрольній території, передавали допомогу. Я навіть зараз не до кінця знаю увесь процес,

як це відбувалося. Вони якимось чином передавали на окуповану територію гроші, а місцеві фермери привозили в Херсон овочі та фрукти. Вони приганяли фуру з продуктами, ми херсонськими церквами розбирали цю допомогу, я був координатором тут в Херсоні, і роздавали людям в різних районах і куточках міста. Підтримували ми матеріально та морально людей, що переїжджали з області до Херсона в надії сховатися від переслідувань за свої патріотичні погляди. Церква відіграла дуже серйозну роль в підтримці людей. Вона допомагала як інституція, що вказує справжню надію, яка дає справжню основу для життя. Насправді, коли ти бачиш, що руйнуються всі ті речі до яких ти звик, коли ти бачиш що приходить агресор і окупант, як гинуть твої люди, рідні і близькі, коли з тебе самого роблять невільника, це дуже важко пережити. Саме в цей момент, церкви стали тими, хто говорили про справжню мету, про те, що життя не обмежується цим фізичним світом. Люди потребували якихось цінностей і твердого підґрунтя, який був би міцнішим ніж фізичний. В церкві люди знайшли те, що є незмінним: Божу любов до людей, вічне життя якщо ти з Богом, і саме тому люди почали йти до церкви. Церкви під час окупації були повні. Люди шукали надію і знаходили захист Божий. Окупанти тисли на всі великі церкви Херсона. Люди в цих церкві мали бути обережними в своїх проповідях і в служінні. До багатьох священників приходили співробітники ФСБ: намагалися проводити бесіди, промацувати позицію і тому багатьом служителям доводилося казати, що церква зараз поза політикою. Наша церква була в особливому стані, бо до нас ні разу не приходили окупанти. Незважаючи на те, що служіння проводилося українською мовою і що теми проповідей були патріотичними. Ми постійно і у відкриті молилися за визволення та перемогу України. Для нас це особливе чудо Боже» [7].

Частина людей втратила надію на швидке звільнення Херсона і вирішила залишити місто. Офіційно зеленого коридору між Херсоном і неокупованою Україною не існувало, залізниця зупинилась у перші дні окупації, навкруги міста на всіх автошляхах стояли численні блокпости росіян.

Незважаючи на великий ризик, чимало херсонців, переважно на власних авто, їхали у напрямку Миколаєва і далі – на захід України та в Європу. Є багато свідчень людей, що виїжджали з міста, де вони описують усі проблеми, що виникали при виїзді з міста.

Тиць Інна, яка наприкінці травня змогла виїхати з Херсона, з люттю згадує та розповідає про все, що їй прийшлося пережити: «Були приватні перевозчики, котрі всім цим ділом займалися. Ти стаєш в чергу на виїзд. Я чекала більше ніж два тижні, щоб виїхати із Херсона. Мене поставили в чергу і я заплатила дуже багато грошей, щоб виїхати. Із Херсона до Одеси я заплатила за себе та сина 10 тис. гривень. Я могла взяти тільки один чемодан з речами, тому що були легкові машини. Нам рекомендували не брати багато речей, бо по дорозі було багато російських блокпостів: від окупованого Херсона до території підконтрольній Україні було десь 10-12 блокпостів; і всі вони перевіряли твої документи, твої речі. Наголошували, щоб телефон був пустий: без фотографій, без вайбера чи телеграма. Коли прийшла наша черга, ми виїжджали дуже рано вранці. Із Херсона ми виїхали рано вранці, а в Одесу приїхали десь пізно ввечері. Приватний перевозчик, що нас віз, вже багато разів вивозив людей із Херсона і тому він добре знав увесь цей шлях. Він знав як ведуть себе окупанти, чого від них очікувати. І тому, щоб нас менше обшукували, він давав їм цигарки, гроші, щоб нас мало хто обшукував. Дякуючи Богу, бо за мене молилися всі мої друзі, рідні та знайомі, Господь допоміг нам без проблем доїхати до вільної України. Ми витратили на дорогу від Херсона до Одеси більше 12 годин, хоча до війни на це у нас пішло б тричотири години (тобто ми витратили в 3-4 рази більше часу)» [22].

Володимир Янгуразов під час окупації займався вивозом людей з окупованого Херсону і так описує декілька поїздок: «На початок війни у мене були проблеми з оком і вже під час окупації я їздив в Київ на операцію. Коли я проїхав всі блокпости і побачив, які труднощі мають люди при виїзді з Херсона, Бог поклав мені на серце вивозити людей безкоштовно. Я молився і Бог дав мені відповідь – дав мені автомобіль на якому я міг вивозити людей.

Ось так почалося моє волонтерство. Коли вивозив людей, звичайно, були труднощі: попадали під обстріли окупантів, були важкі перевірки на блокпостах, але Бог зберіг і мене і моїх пасажирів. Всі кого я перевозив доїхали до вільної України. За весь час я вивіз десь трохи більше 100 людей: жінок, дітей, літніх людей. Взагалі, я не боявся, коли ми проїжджали блокпости – я повністю покладався на Божий захист і допомогу. Але одного разу, мені стало справді страшно. Крім сторонніх людей, яких я вивозив, в цей раз зі мною їхали двоє моїх синів. Вони близнюки. Була одна проблема: один з них загубив паспорт. Майже на передостанньому блокпості мені кажуть, щоб я поїхав далі з усіма пасажирами окрім мого сина, у котрого не має паспорту. Його я мав залишити у них. Цей момент був дуже складним для мене. Я благав росіян відпустити його. Тільки за допомогою Божою, окупанти відпустили нас усіх (і двох моїх синів) живими і неушкодженими» [29].

Для херсонців, що залишалися в місті, життя в окупації супроводжувалося посиленням обмежень. З кінця травня відбулися відчутні зміни: закриття українських банків та відкриття російських; запровадження рублів; блокування доступу до українських мобільних мереж і продаж російських сім-карток.

Як вже зазначалося вище, зв'язок та телебачення пропали швидко. У цей час, ближче до початку літа, починають продавати російські сім-карти за паспортні дані. Багато людей були вимушені купувати сім-карти, щоб мати елементарний зв'язок з рідними в Херсоні, коли ти не вдома. У кінці квітня – на початку травня починається закриття українських банків: зняти гривну з банку було неможливо, до банківських відділень стояли величезні черги, зникали термінали. З кінця травня, з'являється можливість обміну безготівкової гривні на готівку. Люди просто були вимушені звертатися до «мінйял» чи «обналічників».

Клімошенко Надія розповідає про роботу банків та зв'язку: «Це взагалі був квест. Спочатку працювали деякі відділення Приват банку. Я намагалася зняти гроші, їх давали тільки обмеженою кількістю. Черга була величезною.

Люди в обхід комендантської години займали чергу до банкоматів. Вони ховалися десь попід будинками. Я прийшла десь о 8:00 і у відділення попала десь о 12 чи 13. Але це було в перші тижні окупації, а потім все закрилося. Зв'язок в перші дні геть пропадав. Спочатку працював Укртелеком, а всі мобільні мережі зовсім не працювали. У цей час нас спасав додаток «Сигнал». Ми всі його по встановлювали. Він працював на блютузі. Це було складно, треба було ловити сигнал від іншої людини, але принаймні я змогла передати рідним, що ми живі та цілі. Коли все перестало діяти, у нас на вулиці Суворова була якась точка, в якій можна було зловити український зв'язок – лайфсел. У нас також з'явилася можливість мобільного роумінгу – безкоштовно. Там на Суворова були кафешки, що роздавали інтернет. І був переговорний пункт (там пів міста стояло), там ми намагалися зловити зв'язок, якось додзвонитися до вільної України. Одні намагалися просто додзвонитися, а інші перевести чи обналічити гроші» [10].

Анна Павлюк згадує про зв'язок та російські сім-картки: «В багатьох людей були російські картки (телефонні), бо кляті окупанти заглушили наш український зв'язок. Нам продавали просто маленькі біленькі безіменні картки. Називалося воно – тариф «Без зв'язу», але я точно знаю, що ці картки діяли тільки в Херсоні чи херсонській області. Якщо людина виїздила до Криму, то ця картка вже не діяла. Це зробили, щоб тримати нас під ковпаком. Варіанту подзвонити з чогось іншого просто не було» [17].

Період окупації був складним для кожного херсонця своїми проблемами та переживаннями. Для деяких людей це була нестача продуктів, для когось – відсутність зв'язку і можливості дізнатися правдиві новини, а для інших, особливо людей середнього віку, що не отримували українську пенсію, – це відсутність роботи та можливості заробляти гроші. Питання праці стояло гостро для деяких людей, але головне, що турбувало людей – чи буде це колабораціонізмом (зрадою), чи ні? Були люди, що працювали в комунальних установах для забезпечення життя людей – електрики, пожежники, лікарі та ін. Вони виконували функцію рядових працівників для підтримання життя

людей і функціонування міста. Тому вважати їх усіх зрадниками не можна. Зовсім інша ситуація з людьми, що пішли на співпрацю з окупантами і стали працювати на керівних посадах. Ці люди зробили це свідомо і багато з них втекли разом з окупантами в Крим. Зараз всі вони занесені до списків колаборантів і їх розшукує СБУ.

Галина Петрівна за освітою медик (медична сестра) і на початок війни працювала за професією. Під час окупації вона продовжувала виконувати свої обов'язки – надавати медичну допомогу херсонцям що залишалися в місті. Ось що вона розповідає про роботу медика в окупації: «Коли прийшла окупаційна влада, ми продовжували працювати. Окупанти наказали нам розмовляти і спілкуватися з усіма на російській мові. Звичайно, було дуже напружено, бо вони теж приходили на прийом. Деякі приходили по «гражданке», деякі прямо у військовій формі, але у всіх була зброя. Це дуже турбувало – у лікарні і зі зброєю. В принципі, і це зрозуміло, медиків вони не чіпали. З часом, коли у місті почали відкриватися російські банки, нам почали видавати російську зарплатню (тобто рублями). З часом нас, усіх працівників лікарні, змусили взяти російські мобільні сім-карти. Але російські паспорти нас не заставляли брати, тому я і мій чоловік цього не зробили (ми вірили у звільнення Херсона)» [4].

Володимир Зінчин працював під час окупації простим оператором на каналізаційній насосній станції. Він так згадує цей період: «Вже місяці через два після початку окупації, подзвонив мені знайомий і сказав, що є місце на оператора міської каналізаційної насосної станції. Коли я запитав, хто буде платити і як, відповів що за це вже відповідає якась російська організація. Я влаштувався, бо робота по спеціальності. Я отримував російські кошти: мені платили 30 тис. рублів. Для себе я вирішив так: я відкачую воду для того щоб вона не пішла в підвали до людей. Я ніколи не підтримував окупаційну владу та росію. Коли росіяни тікали з Херсона нам пропонували евакуюватися, але я не погодився і залишився в місті, і не хвилини про це не шкодую» [8].

Наталія Петрівна до війни працювала вчителем біології в Херсонській школі №37. Окупаційна влада обрала цю школу для того, щоб вчити дітей за російською програмою. Наталія Петрівна рішуче виступила проти роботи в російській школі. Ось як вона згадує ці події: «Влітку росіяни окупували школи, в тому числі і нашу. Я зараз же сказала, що я працювати в школі не буду. Одна з причин, що я не підтримую цю країну та її агресію. Я відмовилася одразу ж. Вони не дозволяли прийти в школу і забрати свої особисті речі, навіть ручку. Бо вони вже вважають школу своїми володіннями. Тому я не працювала і не підтримувала тих своїх колег, що пішли працювати на росіян, тобто були колаборантами» [26].

Кінець вересня – початок листопада 2022 р. – цей відрізок окупації ознаменувався початком активних бойових дій і закінчився звільненням (деокупацією) Херсона. Він характеризується проведенням псевдо-референдуму, поступовим згортанням російської присутності в місті, примусовою евакуацією населення, знищенням місцевої інфраструктури, культурними грабунками (окупанти вивозили пам'ятники, архівні документи, обладнання з комунальних, освітніх, медичних установ).

На початку осені окупаційна влада проводить псевдо-референдум, задля того, щоб заявити про приєднання Херсона та херсонської області до рф. Мешканці Херсона проявили такий спротив проти референдуму, що окупантам прийшлося ходити по домівках зі зброєю і примушувати людей голосувати. Херсонці пересиджували вдома, по декілька днів нікуди не виходячи. У людей були свої секретні дзвоники у ворота, щоб точно знати, що це свої. Ось як люди згадують про цей період:

Олег Деркаченко розповідає про псевдо-референдум, який проводила окупаційна влада: «Це був псевдо-референдум. Він, насправді, є повною брехнею, бо на нього херсонці не пішли взагалі. Якраз ось ця поведінка людей показала справжній референдум: ви тільки згадайте скільки людей виходило на мітинги про окупації» [7].

Наталія Петрівна про референдум: «Щодо референдуму – я вважаю його не дійсним. Яке може бути голосування під автоматами? Яке може бути справжнє волевиявлення, коли ти тільки і думаєш як зберегти своє життя і життя рідних? Вони ходили по домівках міста з автоматами і примушували голосувати. Я всі ці дні сиділа вдома, нікому не відкриваючи. У нас в нашому під'їзді залишилося небагато мешканців і ми всі знали певний сигнал, яким ми стукали. Чужих ми не пускали. Ми всі вірили в перемогу України. Тому мені не довелося голосувати, чому я дуже радію» [26].

Осінь стала періодом активних дій наших військових, що били по скупченню ворога, окупаційній владі, рушила логістику ворога, не даючи змоги переганяти через Дніпро військову техніку. Хоча зрадники України кричали, що все добре і Херсон в росії назавжди, але вони як ніхто передчували, що скоро їм прийдеться тікати з міста. Тому ще за два місяці до звільнення міста вони почали вивозити архіви міста, важливі документи, пам'ятники, комунальну техніку, медичні апарати з лікарень, навіть кулери для води. Вони грабували магазини і банки. Крім цього, вони організували «евакуацію» людей з міста, залякуючи людей вуличними боями. Росіяни казали, що коли повернеться українська влада, то жорстоко покарає тих, хто залишався в окупованому місті, бо херсонців вважають зрадниками. Звісно, це все була брехня та метод залякування мешканців міста, що за відсутністю зв'язку, не знали, чого очікувати.

З 9 листопада в місті зникли світло і вода. З комунікацій залишився тільки газ. Окупанти, що вже відступали з міста, повністю зруйнували високовольтні вишки, що подавали світло в місто. Вони ж познімали та вивезли насоси, що подавали воду для міста.

Для самих мешканців міста це були темні і важкі часи: світла та води немає, немає зв'язку, інтернету та телебачення – люди були повністю відрізані від світу, ізольовані, наче вони всі були злочинцями.

В ніч з 10 на 11 листопада, відбувався відступ російських військових. Всю ніч залишки російської армії переправлялися на лівий берег через

понтонні переправи. О 4 ранку 11 листопада пролунав найміцніший з усіх, що раніше були, вибух на Антонівському мості. Люди прокидалися і не розуміли, що це відбувається: може наші хаймерсами вдарили по мосту знову? Ніхто ще не знав, що цей вибух став сигналом свободи! Будівлі мешканців, що жили поруч з мостом, були пошкоджені вибухом.

11 листопада 2022 р. відбулося визволення Херсона від рашистських загарбників, що супроводжувалося поверненням українського законодавства, українських органів влади та відновленням контролю над Правобережжям області.

Таким чином, можна зробити висновок, що перебування в Херсоні для цивільного населення пройшло складний шлях трансформації від звичного життя до виживання під час окупації. Найголовніше, що виділяє кожен респондент в подіях цього періоду – це примусова адаптація до життя в умовах транспортної, інформаційної ізоляції, перетином блокпостів, нестачі продуктів харчування та ліків. Спогади херсонців різняться тим, як люди сприймали події, що відбувалися, в тому – як діяли в екстремальних умовах. Але слід зазначити, що всі опитані респонденти виявили мужність та стійкість під час важких ситуацій.

РОЗДІЛ III.

ОКУПАЦІЯ ХЕРСОНА ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1. Висвітлення теми російсько-української війни у шкільних програмах та підручниках з історії

Розгляд шкільної програми та підручників з історії України слід почати з загальної характеристики принципів українських шкіл. Після здобуття незалежності, Україна змінила основні засади школи з радянських на європейські такі, як: гуманізм, справедливість, толерантність. Українська школа наслідує три основні принципи західноєвропейської освіти: гуманність, мультикультурність та багатоперспективність.

Завдання сучасної історичної освіти полягає у формуванні в учнів історичної свідомості, креативності та історичних компетентностей: уміти орієнтуватися в історичних подіях та датах [28, с. 61].

У шкільній програмі з історії України за 2022 рік дуже докладно розписані теми шкільних уроків. Відповідно до програми тема сучасної повномасштабної війни росії проти України вивчається учнями в 11 класів. Слід зазначити, що останні події, що відбуваються на очах усього світу, вже висвітлені в новій програмі 2022 року.

Вбачається необхідним також розглянути вплив підручників з історії України для 11 класів, адже їх якість та матеріал впливають на сприйняття учнями матеріалу, його запам'ятовування та аналізування. На думку деяких дослідників якість підручника визначається такими ознаками: наявність пізнавальних завдань (досліди, логічні вправи), присутність конкурсів та завдань, для об'єднання класу, його згуртованості, а також застосування ілюстрацій, історичних довідок та історичних карт [14, с. 145 – 146].

Перечисливши, ознаки, що мають бути притаманні гарному підручнику, можна перейти до аналізу декількох підручників, що є затвердженими МОН України. Нажаль, усі підручники з історії України для 11 класу були видані в 2019 році, і це свідчить про те, що є нехватка розробки, уваги та вивчення історії України (особливо сучасної історії), засобів навчання для старшої школи.

Перший підручник, який розглядається, написали В. С. Власов та С. В. Кульчицький. Це підручник стандартного рівня, що підійде для усіх загальноосвітніх закладів. Перше, що справило враження – це яскраве оформлення обкладинки: приємного помаранчевого кольору з ілюстраціями подій, які висвітлені в підручнику. Також присутній чіткий та зрозумілий зміст матеріалу, задля кращої орієнтації в темах. Наявні цікаві ілюстрації, карикатури на історичні постаті, фото-матеріали, історичні карти та хронологічні таблиці. В кінці підручника приводиться словник термінів та понять. В кожному параграфі, до кожної теми створена лінія подій, де вони розміщені в хронологічному порядку, що полегшує запам'ятовування подій, їх дат та послідовності, дає наглядний матеріал до теми. Текст оформлений чітко і легкий для читання та розуміння: жирним шрифтом виділяються визначення та поняття, основні дати та діячі цього періоду чи певної теми. В кожній темі присутні фото-матеріали, до яких даються чіткі пояснення. Наявні історичні джерела: спогади людей, документація. Наприкінці параграфу є рубрика «Перевірте, чого навчилися», де наводяться завдання для самоперевірки, які допоможуть узагальнити та підсумувати тему [2].

Наступний підручник, що заслуговує на уваги викладачів, написаний Мар'яном Мудрим. Цей підручник, як і попередній, відповідає усім вимогам оформлення – має яскраву обкладинку з ілюстраціями подій, кожен параграф містить фото-матеріали, схеми, таблиці, карти, а текст побудований на принципах публіцистичного та наукового стилю мовлення, з виділенням усієї важливої інформації з теми. Також є завдання для самостійного чи групового опрацювання. Слід зазначити, що в цьому підручнику в кожному параграфу

присутня рубрика «Погляд сучасника», де наводяться цитати відомих людей [13].

Ще один шкільний посібник з історії України написаний Н.М. Сорочинською. Ця книга яскраво оформлена та має багато цікавих завдань для самоперевірки. В цьому підручнику наведені «Тестові завдання для тематичного оцінювання до розділу», що дає можливість перевірити знання учня з певної теми і полегшить роботу вчителю. Тут присутні усі необхідні допоміжні матеріали: ілюстрації, карти, хронологічні таблиці. Вступна частина дуже точно розкриває і узагальнює події та періоди, що були раніше [21].

Останній посібник з історії України написаний під керівництвом О.В. Гісем. Цей підручник дуже зручний і містить чітко структуровану інформацію: визначення, поняття з теми, ілюстрації з поясненнями, має рубрику «Документи розповідають». В кінці параграфу завдання для самоперевірки дають можливість перевірити знання та узагальнити інформацію. В кінці підручника окремо виділяються основні дати та події; основні поняття та терміни всього підручника [5].

Як зазначалося раніше, підручники з історії України 11 класу, видані 2019 року і описувати події сучасної повномасштабної війни не можуть. При цьому, слід зауважити, що в цих підручниках вже зазначаються події на Сході України (захоплення Донецька та Луганська, події АТО та мінські домовленості) та Анексія Криму в 2014 році. Але впевнена, що після закінчення війни перемогою України, історики та викладачі складуть нові підручники, де буде описані останні події: підлий напад росії, силу та незламність українців, знуцання та геноцид проти українців, про основні події та перемоги нашої країни, про звільнення Херсона 11 листопада 2022 року, про звільнення Херсонської області.

Отже, як видно з вище наведеної інформації, необхідним є занесення та вивчення подій повномасштабної війни та окупації Херсона у майбутні версії підручників з історії України для 11 класів. Також доцільно зауважити виховне

значення презентації інформації про війну задля розуміння жахів війни, важливості людського життя та попередження можливих майбутніх конфліктів.

3.2. Особливості презентації теми "Окупація Херсону у 2022 р. російськими військами" на уроках історії

Як зазначалося вище, важливим фактором для заохочення навчання учня виступає підручник, але не менш важливим є вплив викладача. Від того як вчитель подає матеріал залежить як учень буде сприймати та запам'ятовувати інформацію, залежить чи полюбить учень історію, чи буде мріяти ніколи більше її не вивчати. Тому, викладач має бути обізнаний в матеріалі та в методах викладання історії. Зараз для нашої країни дуже відповідальний і важкий період: період відстоювання своєї незалежності. Це відбивається на розвиткові та трансформації освіти в Україні. Все більше наша освітня система походить на європейську. Цей процес супроводжується змінами в педагогічній теорії та практиці, відмовою від застарілої та недієвої радянської системи освіти та перехід до європейської [18, с. 26].

Зазначимо, основні цілі та завдання, яких має досягти шкільна історична освіта в Україні. Історична освіта має перш за все виховати громадянина своєї країни, який буде любити та цінувати рідну країну, який буде поважати її історію та культуру і поважати інших громадян. Основні завдання історичної освіти за Пометун: виховання повноправного громадянина – патріота; формування національних та загальнолюдських цінностей; оволодіння базовими знаннями про події, явища та процеси в історії України; розвитку історичного та критичного мислення учнів; заохочення до вивчення та пізнання історії та культури рідної землі [19, с. 27, 36].

Визначивши цілі та завдання, можна детальніше розглянути виклад дослідження з теми «Повсякденне життя жителів міста під час окупації Херсона російськими військами протягом 1.03. – 11.11.2022» в школі на уроці.

По-перше, слід уточнити, що цю тему викладають в старшій школі, учням 11 класу.

По-друге, після якої теми піде матеріал дослідження і як його пов'язати з попередньою темою? Як вже зазначалося в роботі, ХХ-ХХІ ст. – це новітня історія. Останні теми, що передують темі роботи, описують події Незалежної України в 2014 році: Революція Гідності, окупація Криму, агресія (війна) росії проти України на Донбасі, прихід до влади останнього президента – Зеленського та культурне, наукове та спортивне життя країни.

Враховуючи, що останні події відбувалися і продовжуються на очах дітей, урок може бути побудований у формі діалогу з учнями або викладу матеріалу. Одним з варіантів початку уроку може стати проведення хвилини мовчання про всіх загиблих в цій страшній війні. Слід також зауважити, що багато учнів, переживши події війни, можуть важко сприймати спогади про них.

Вивчення теми має включати в себе усі важливі дати та поняття, що відбувалися: початок війни, дату звільнення окупованого Херсону, Чорнобаївка, окупація, колаборант, «Жовта стрічка» та ін.

Окрім загальної інформації, важливою частиною є опис життя під час окупації. Ці факти будуються на основі інтерв'ю проведеними з очевидцями. Розповісти можна про побутове життя (ситуацію з продуктами, побутовою хімією та ліками), про телекомунікації (телебачення, зв'язок), про роботу, про ситуації на блокпостах. Окремим і не менш важливим, що слід висвітлити на уроці – це спротив херсонців проти окупації: протести у березні-травні, рух «Жовта стрічка», партизанський рух.

Цікавим для учнів було б наведення фото- та відеоматеріалів до уроку: протести на площі міста, люди в чергах до продуктових магазинів.

Домашнім завданням, окрім прочитання матеріалу підручника, може стати творче завдання – взяти інтерв'ю у знайомих, близьких, що пережили окупацію (це завдання може бути необов'язкове для виконання).

Таким чином, у підсумку можна зауважити, що роботи для видавництв підручників у школи багато: треба вмістити велику кількість інформації в один-два параграфи підручника. У вчителів не менш важке завдання – цікаво, чітко та послідовно донести матеріал для учнів, щоб вони запам'ятали та усвідомили його.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу визначити декілька ключових моментів щодо окупації Херсона.

Перебіг окупації Херсону (01.03 – 11.11.2022) – це ще мало досліджена подія в сучасній (новітній) історії України. Вже наявні роботи, що були опубліковані протягом півтора року, показують актуальність досліджень як серед істориків, так і серед науковців з психології, політології та ін. Слід звернути увагу, що основним джерелом для статей є усно-історичні матеріали. Їх можна розділити на два підвиди: перший – спостереження і спогади самих авторів публікацій, другий – документовані розповіді (інтерв'ю).

Окупація міста Херсон тривала з 1 березня до 11 листопада 2022 р. Період у 8 місяці 10 днів – тривалий час, що, звичайно, супроводжувався різними процесами. Херсонські історики виділяють три періоди окупації: трансформаційний, інтеграційний, реструктуризаційний, які характеризуються діями окупантів та змінами, що відбувалися в житті херсонців.

Життя в окупованому Херсоні мало свої виклики та переживання для цивільного населення. Це був складний шлях трансформації від звичного життя до виживання під час окупації. Найголовніше, що виділяє кожен респондент в подіях цього періоду – це примусова адаптація до життя в умовах транспортної, інформаційної ізоляції, перетину блокпостів, недостачі продуктів харчування та ліків. У своїх спогадах респонденти зверталися до подій періоду окупації: продуктовий ажіотаж на початку війни, неякісна російська продукція, завезена з Криму, невідповідність ліків, що призводило до страшних наслідків (до госпіталізації), постійний страх від проходження блокпостів.

Події російсько-української війни у цілому і окупації Херсона зокрема мають відображатися у шкільному курсі з історії. Це важливо, щоб майбутні покоління знали та розуміли, що несе в собі «руський мир», як важко жити, коли обмежуються усі можливі права людини. Вивчення перебігу окупації

Херсона є актуальним не тільки для херсонських шкіл, а для всієї української програми, щоб в усіх українських дітей було усвідомлення страшних подій, що відбулися.

Викладання в школі може бути ускладнене тим, що поки не має підручників з відповідною темою. Тому весь матеріал вчителя в перші роки буде оснований на власних знаннях викладача. Перевагою є те, що учні теж обізнані в деяких основних поняттях та подіях і зможуть згадувати і додавати інформацію до розповіді вчителя. Враховуючи, що останні події відбувалися і продовжуються на очах дітей, урок може бути побудований у формі діалогу з учнями або викладу матеріалу. Важливо, що окрім загальних фактів (дати початку війни, окупації та звільнення Херсона) урок може містити більш поглиблену інформацію про перебіг окупації і життя мешканців міста в цей час. Ці факти будуються на основі інтерв'ю, проведеними з очевидцями. Розповісти можна про побутове життя (ситуацію з продуктами, побутовою хімією та ліками), про телекомунікації (телебачення, зв'язок), про роботу, про ситуації на блокпостах. Окремим і не менш важливим, що слід висвітлити на уроці, – це спротив херсонців проти окупації: протести у березні-травні, рух «Жовта стрічка», партизанський рух. Обов'язково слід додавати фото- та відеоматеріали до уроку, що допоможе зробити урок більш наочним.

Таким чином, у науковців і вчителів є багато роботи з упорядкування матеріалу, створенням структурованого та послідовного параграфу в підручнику з цієї теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вікторія, 1994 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 24 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
2. Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
3. Водотика С. Г. Місто, яке не боялося: Херсон у перші місяці російської окупації. *Україна модерна: Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2022. URL: <https://uamoderna.com/war/kherson-u-pershi-misiatsi-rosiyskoi-okupatsii> (дата звернення 08.02.2024).
4. Галина Петрівна, 1963 року народження, смт. Антонівка, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 2 вересня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 256с.
6. Деркаченко Анатолій Олегович, 1998 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 2 січня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
7. Деркаченко Олег Анатолійович, 1969 року народження, м. Вознесенськ, Миколаївська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 2 січня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
8. Зінчин Володимир, 1971 року народження, Крим. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 20 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
9. Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3 . С. 15–23.
10. Клімошенко Надія Миколаївна, 1981 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 19 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.

11. Мальчикова Д., Пилипенко І. Окупаційний урбіцид: міський досвід і повсякденні практики населення (приклад Херсона, Україна). *Економічна та соціальна географія*. Київ. 2022. Вип. 88. С. 6–15.
12. Михайленко Галина Миколаївна, 1980 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 17 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
13. Мудрий М. Історія : Україна і світ (Інтегрований курс) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти/ М. Мудрий, О. Аркуша. Київ : Генеза, 2019. 304 с.
14. Мороз П., Мороз І. Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Вип. 24. С. 145 – 146
15. Новицька Катерина Степанівна, 1958 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 2 грудня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
16. Омельчук Олександр Олександрович, 1968 року народження, Житомирська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 22 вересня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
17. Павлюк Анна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 27 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
18. Пометун О. П., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
19. Пометун О. П., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с. С.
20. Сінкевич Є. Г. Відчуття, коли твоє місто стало для тебе чужим, напевно, було найгіршим із відчуттів: спогади (не)звичайного професора про окупацію Херсона. *Україна модерна: Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2023. URL: <https://uamoderna.com/war/vidchuttia-koly-tvoie-misto-stalo-dlia-tebe->

[chuzhym-napevno-bulo-nayhirshym-iz-vidchuttiv-spohady-nezvychaynoho-profesora-pro-okupatsiiu-khersona/](#) (дата звернення 08.02.2024).

21. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Богдан, 2019. 240 с.
22. Тиць Інна, 1981 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 10 вересня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
23. Черемісін О. В., Михайленко Г. М. Урбаністичні виміри окупаційної дійсності: херсонський досвід повсякденного портретування. *Південний архів (історичні науки)* : збірник наукових праць. 2023. Вип. 42. С. 85–93
24. Черемісін О. В. Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. В усно-історичних свідченнях. *Південний архів (історичні науки)*. 2023. Вип. 44
25. Черемісін О. В. Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році / упоряд. О. В. Черемісін. Суми : Університетська книга, 2023. 482 с.
26. Ширко Наталія Петрівна, 1957 року народження, Запорізька область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 4 січня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
27. Шпак Олексій, 1989 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 18 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.
28. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посіб. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. С. 61
29. Янгуразов Володимир, 1964 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила В. Деркаченко 26 липня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт В. Деркаченко.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. Кодекс академічної доброчесності

Додаток 1

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

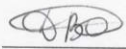
Я, Деркаченко Віра Олегівна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

16.10.2022
(дата)

(підпис)

Деркаченко Віра Олегівна
(ім'я, прізвище)